

PROJEKT:

DORVU –

DÅRVVO –

DÅRVVUO –

JEARSOE –

TRYGGHET

SAMETINGET

BOX 90

981 22 KIRUNA

INNEHÅLL	sid
FÖRORD.....	3
SAMMANFATTNING.....	4
INLEDNING.....	5
BAKGRUND.....	5
Könsrelaterat våld.....	6
Makt och genus.....	8
Stigmatisering.....	9
Urfolk och kvinna.....	10
Svenska jourinsatser.....	11
GENOMFÖRANDE.....	12
FINANSIERING.....	13
SLUTSATS/FÖRSLAG.....	14
KÄLLHÄNVISNING.....	15

FÖRORD

Dorvu – Dårvvo – Dårvvuo – Jearsoe – Trygghet är titeln på ett projekt i Sametingets regi. Inom ramen för detta projekt och med hjälp av medel från Brottsoffermyndigheten genomfördes ett arbetsseminarium för att undersöka om det finns behov av och önskemål om samisk kvinnojour. Våld mot kvinnor är ett globalt problem. Det är väl känt att våld kan utövas mot både kvinnor och män, och av både kvinnor och män, i de flesta kulturer. Som ett första steg i Sametingets ambitioner att arbeta för ökad trygghet för samiska kvinnor anordnades detta seminarium, som hölls i Umeå i december 2008. Totalt medverkade nio personer, samtliga kvinnor. Ett stort tack till alla er för er medverkan!

Umeå, december 2008

Märgge Uttjek

Projektledare, Dårvvuo

Sametinget

SAMMANFATTNING

I Sametingets regi och i enlighet med dess Jämställdhetsprogram anordnades ett seminarium med titeln Dorvu – Dårvvo – Dårvvuo – Jearsoe – Trygghet, i december 2008. Syftet med seminariet var att arbeta fram förslag till hur Sametinget kan arbeta för att förebygga och motverka eventuellt våld mot samiska kvinnor. Det saknas idag forskning om att det skulle förekomma sådant våld. Däremot finns forskning som beskriver samiska kvinnors utsatthet ur ett maktperspektiv som urfolk och kvinna, och det finns dokumentation om våld mot kvinnor från andra urfolk. Med hänsyn till denna befintliga dokumentation och med hänsyn till Jämställdhetsprogrammet, utarbetades under seminariet förslag att inrätta en jourtelefon för samiska kvinnor, och för att de som ringer ska få prata med någon med adekvat kulturell kompetens bör jourtelefonen bemannas av samiska kvinnor.

Slutsatsen från seminariet och förslaget till Sametinget är sålunda att medel sökes till en förstudie med syftet att undersöka förutsättningar för inrättande av en samisk kvinnojour.

INLEDNING

Trygghet handlar bland annat om att slippa leva i en hotfull vardag. Det är en mänsklig rättighet att leva under trygga förhållanden, och det är också en fråga om jämställdhet. I Sametingets Jämställdhetsprogram som antogs 2004-10-19—20, § 38, fastställdes de ambitioner som Sametinget har för att se till att samer ges möjlighet till hjälp och stöd för att hantera eventuella våldssituationer:

”Könsrelaterat våld, och särskilt mäns våld mot kvinnor, är ett globalt jämställdhetsproblem som finns i alla olika samhällen. Trots brist på forskning om problemets omfattning i det samiska samhället måste arbete för att minska problemet vidtas inom Sametingets verksamhetsområde”...”Sametinget ska utreda behovet av särskild samisk kvinno-/mansjourverksamhet.” (Sametinget, 2004, s 19)

För att nå jämställdhetsmålen har Sametinget sålunda beslutat, bland annat att vidta åtgärder mot könsrelaterat våld. En sådan åtgärd är att utreda behovet av särskild samisk kvinno-/mansjour.

Det saknas dokumentation om eventuellt våld mot samiska kvinnor. Våld mot kvinnor i allmänhet är dock ett känt globalt problem. Det är också känt att våldet kan se olika ut, och det kan utövas av närstående såväl som för kvinnan okända personer. Mot bakgrund av detta, har Sametinget beslutat att undersöka behov av samisk kvinno-/mansjour.

Ett första steg i detta arbete var att anordna ett seminarium med titeln Dorvu – Dårvvo – Dårvvuo – Jearsoe – Trygghet. Syftet med seminariet, som hölls i Umeå i december 2008, var att arbeta fram förslag till hur Sametinget bör arbeta mot eventuellt könsrelaterat våld mot samiska kvinnor, och hur man kan förebygga sådant våld. Under detta seminarium hade samiska kvinnor och män möjlighet att framföra synpunkter på och förslag till detta arbete.

BAKGRUND

Kvinnors utsatthet för våld är ett känt globalt problem. FN såväl som svenska regeringen har uppmärksammat detta och vidtagit åtgärder för att komma tillrätta med problemet. I avsaknad av forskning om eventuellt våld mot samiska kvinnor finns annan relevant forskning och annan dokumentation som är relevant i detta sammanhang.

Könsrelaterat våld

FN:s generalförsamling antog 1993 en deklaration om avskaffande av våld mot kvinnor. I första artikeln i denna deklaration definieras våld mot kvinnor som:

”Varje könsrelaterad våldshandling som resulterar i fysisk, sexuell eller psykisk skada eller lidande för kvinnor, samt hot om sådana handlingar, tvång eller godtyckligt frihetsberövande, vare sig det sker i det offentliga eller privata livet.” (Regeringen, 2007).

Våldet omfattar därmed fysiskt, sexuellt och psykiskt våld, i hemmet och ute i samhället. I vissa länder accepterar staten våld mot kvinnor. Det kan ibland stå i lagen att sådant våld är kriminellt, men det ger inga rättsliga påföljder. Enligt deklarationen kan aldrig våld och förtryck som skadar kvinnor accepteras, oavsett eventuell hänvisning till traditioner, seder och/eller religion (Regeringen, 2007).

Monica Burman (2007) beskriver i sin avhandling med titeln ”Straffrätt och mäns våld mot kvinnor. Om straffrättens förmåga att producera jämställdhet.”, två problemområden inom det straffrättsliga området.

Det ena är att åtskillnaden mellan effektivitet och legalitet skapar en återkommande bild av att våldsutsatta kvinnors rättigheter och intressen skulle vara ett hot mot en straffrätt som kan skydda eventuella gärningsmäns rättssäkerhetsintressen.

Det andra är att brottsoffret behandlas utifrån stereotypa föreställningar om vad som kännetecknar våldsutsatta kvinnor (Burman, 2007).

Det är därmed ett gap mellan lagstiftarens intentioner om ökad jämställdhet i straffrätten, och den praktiska rättstillämpningen.

I FN:s rapport 60/251 från 2006-03-15 "Human Rights Council". Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences. Mission to Sweden av Yakin Ertürk, får Sverige kritik för att inte ha uppmärksammat våld mot samiska kvinnor. Denna rapport uppmärksammar även uppgifter som FN tagit del av, och som handlar om att samiska kvinnor skulle undvika att kontakta svenska kvinnojourer, då dessa saknar kunskap om det samiska samhället, och då de är främmande för samiska kvinnor.

Därefter har Regeringen fastställt en handlingsplan från 2007 som avser "Mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och våld i samkönade relationer", och som uppmärksammar dels våld mot kvinnor, och dels hedersrelaterat våld samt våld i samkönade relationer. I handlingsplanen framgår att hänsyn ska tas till speciella behov som kvinnor inom olika minoritetsgrupper kan ha, dock utan att det står något specifikt om samiska kvinnors rättigheter som urfolk. Handlingsplanen fokuserar på följande insatsområden:

- Ökat skydd och stöd till våldsutsatta,
- Stärkt förebyggande arbete,
- Stärkt kvalitet och effektivitet i rättsväsendet,
- Utveckling av insatser riktade till våldsutövare,
- Ökad samverkan,
- Ökade kunskaper (Regeringen, 2007).

När det gäller ökat stöd och skydd till våldsutsatta säger man att alla ska ha rätt att leva i trygghet och säkerhet, och den som utsätts för hot och våld ska ha rätt till stöd och skydd. Det stöd och skydd som ges ska vara tillgängligt för den som behöver det, individuellt anpassat samt av god kvalitet (Regeringen, 2007).

Alla brottsoffer ska bemötas på ett professionellt sätt. Kommunerna har, enligt gällande lagstiftning, ansvar för att brottsoffer får den hjälp de behöver. De ska ta särskilda hänsyn till att kvinnor som är utsatta för våld eller andra övergrepp kan vara i behov av hjälp. Barn som har sett när någon närstående vuxen blivit utsatt för övergrepp eller våld, är också brottsoffer. Barnens behov av hjälp och stöd kan se annorlunda ut jämfört med vuxna, och kommunen har

även ansvar för att se till deras behov beaktas. Dessutom ska samhället ge tillräckligt stöd både under och efter en rättsprocess (Regeringen, 2007).

När det gäller att stärka det förebyggande arbetet trycker man särskilt på att motverka att våld används och att avbryta våld som pågår. Barn och unga ses som viktiga målgrupper i det förebyggande arbetet, och tidiga insatser i såväl skolan som andra sammanhang där barn och ungdomar befinner sig är viktigt (Regeringen, 2007).

Olika myndigheter som rättsväsendets myndigheter, hälso- och sjukvården, skolan och socialtjänsten har alla ansvar att erbjuda våldsutsatta personer hjälp och stöd. Dessa myndigheter har också en viktig roll i det förebyggande arbetet för att motverka våld. Lagstiftningen ska vara utformad så att våldsutsatta personers rättigheter garanteras (Regeringen, 2007).

Både inom och utanför Kriminalvårdens verksamhet ska det finnas programverksamhet att erbjuda våldsutövare. I all sådan verksamhet ska kvinnors och barns säkerhet ha en central betydelse (Regeringen, 2007).

Med kunskap och respekt för varandras ansvarsområden förordas ökad samverkan mellan offentliga och ideella aktörer som kommer i kontakt med våldsutsatta personer och förövare. Regelverk och rutiner får inte vara hinder för sådant samarbete (Regeringen, 2007).

Något som är avgörande för arbetet mot könsrelaterat våld är ökade kunskaper. Genom forskning och utbildning avser Regeringen att höja kompetensen hos myndigheter och ideella organisationer som kommer i kontakt med våldsutsatta personer och förövare. I ett led att utveckla kunskapen och tillämpning betonas även samarbete och utbyte av erfarenheter med andra länder. Uppföljning och utvärdering ska vara en viktig del av kunskapsutvecklingen och kvalitetssäkring (Regeringen, 2007).

Makt och genus

Utövandet av våld mot kvinnor är också en maktutövning i en återkommande, systematiskt ojämförd maktfördelning (Connell, 1987). Makt behöver inte vara något negativt i sig. Makt kan vara ett ömsesidigt givande och tagande av makt, där både kvinnor och män har makt i

olika situationer och inom olika områden. Men när kvinnan återkommande och systematiskt är i en underordnad maktposition, är maktfördelningen ojämställd. Denna ojämställda maktfördelning har bland annat samband med att kvinnor i framför allt kvinnodominerande yrken har lägre lön, och kvinnor är underrepresenterade i beslutande organ i samhället (Connell, 1987).

Med ett maktperspektiv är samer, både kvinnor och män, i egenskap av urfolk underordnade majoritetsbefolkningen, både kvinnor och män (Eikjok, 2004). Samiska kvinnor är som urfolk och kvinna därmed dubbelt underordnad den svenska majoritetsbefolkningen (Amft, 2002; Eikjok, 2004).

Stigmatisering

En mycket gammal metod att skapa och vidmakthålla denna ojämlika maktordning är stigmatiseringsprocessen, som har sin upprinnelse från antiken (Goffman 1990). Vissa personer t.ex. slavar, kriminella och förrädare valdes då ut och kategoriserades som mindre värda, och dessa skulle övriga medborgare i samhället undvika. Makthavare lät bränna eller skära märken, stigma, i huden på de utvalda och nedvärderade personerna för att alla skulle känna igen dem och kunna undvika dem (Goffman, 1990).

Stigmatiseringsprocessen har fortsatt och pågår även i dagens moderna samhälle (Goffman, 1990; Jones m.fl., 1984; Link & Phelan, 2001). Den har dock ändrat ansikte i takt med att samhället har förändrats, och andra sätt att märka eller stigmatisera individer och grupper har utvecklats. (Goffman, 1990; Jones m.fl., 1984; Link & Phelan, 2001).

I modern tid definierar vissa forskare tre typer av stigma (Goffman 1990):

- fysiska funktionshinder,
- individuella karakteristika t.ex. psykiska sjukdomar eller missbruk,
- etnicitet eller religiös tillhörighet.

Dessutom, för att stigmatiseringsprocessen ska kunna pågå, förutsätter den maktutövning och diskriminering, vilket andra forskare som Link och Phelan (2001) har visat. Därmed skiftar fokus från individen till den/de som utövar makten och diskrimineringen. Och fokus skiftar därmed också från att betrakta stigmatiseringen som ett individproblem till ett

samhällsproblem. Alla individer som blir stigmatiserade tar inte på sig denna nedvärdering, och de kan då vara stigmatiserade av olika anledningar. Dvs. bland dem som blir nedvärderade och av olika anledningar, är det inte alla som nedvärderar sig själva, och bland dem som inte gör så minskar därmed effekten av stigmatiseringen (Link & Phelan, 2001; Uttjek, 2006). Stigmatiseringsprocessen kan därmed också avbrytas och effekterna för den stigmatiserade individen kan upphöra (Link & Phelan, 2001; Uttjek, 2006).

Link & Phelan (2001) definierar följande samverkande komponenter i stigmatiseringsprocessen:

- att skilja ut och värdera mänskliga olikheter,
- att koppla samman mänskliga olikheter med negativa kännetecken,
- att separera oss med makt från de med negativa kännetecken,
- maktutövning och diskriminering.

Maktutövningen och diskrimineringen kan vara riktad dels mot individer, och dels strukturell och riktad mot grupper och hela folk, och därmed kan den vara svår att upptäcka (Link & Phelan, 2001). Ett exempel är diskrimineringen och stigmatiseringen mot samer, något som har pågått under lång tid, och som har varit och är inbyggd i lagstiftning och övrig samhällsordning (Lundmark, 2002; 2008).

Urfolk och kvinna

Rauna Kuokkanen, filosofie doktor och tidigare försteamanuens vid Samisk högskola i Kautokeino, numera verksam i Kanada, och Jorunn Eikjok, socialantropolog och chef på Samiska institutionen, Universitetssjukhuset i Nordnorge, är två samiska forskare som har skrivit om den samiska kvinnans dubbla underordning som urfolk och kvinna. I motsats till Andrea Amft, som i sin avhandling ger uttryck för att den samiska kvinnan alltid i historien har varit underordnad, hävdar Kuokkanen och Eikjok att den samiska kvinnan av tradition har haft en stark ställning (Eikjok, 2004; Kuokkanen, 2006; 2007). Hon arbetade tillsammans med mannen och de hade klara rollfördelningar och maktsfärer. Kvinnans domän var hemmet och ekonomin, medan mannen var ute och arbetade med t.ex. renar, jakt och fiske. I samband med införandet av kristendomen och kolonialiseringen uppstod nya, hierarkiska maktstrukturer där mannen blev överordnad kvinnan. Mannen blev den som betraktades som familjens överhuvud och mannen blev ägare av marken som familjen brukade (Eikjok, 2004;

Kuokkanen, 2007). Dessutom blev kvinnan senare ”husfolk” till mannen enligt 13 § i Rennäringslagen (SFS nr: 1971:437, omtryck: SFS 1993:36). Kvinnans ställning som underordnad mannen är därmed inskriven i lagen som gäller än idag.

Fram till slutet av 1980-talet var det, enligt Kuokkanen (2006; 2007), många som ansåg att samiska kvinnor traditionellt var jämställda mannen, och därmed skulle inte samiska kvinnor vara utsatt för våld på samma sätt som kvinnor i storsamhället. Den föreställningen är baserat på det traditionella samiska samhället, som har förändrats och så även kvinnans situation (Kuokkanen, 2006; 2007).

Även Andrea Smith (2005), cherokee-indian och forskare, hävdar att könsrelaterat våld i urfolkskulturer har samband med kolonialiseringen. Urfolkskulturers underordning uttrycktes genom kvinnors underordning. Eftersom jämställdhet överlag rådde i urfolkskulturen före kolonialiseringen, var introduktionen av en könshierarki, det så kallade patriarkatet, en förutsättning för att kolonialiseringen skulle lyckas. Smith visar på övergreppen som skedde på internatskolorna som exempel på övergrepp av storsamhället. Övergrepp som detta samhälle har negligerat, och de utsatta har internaliserat skammen som följde på övergreppen och lagt skulden på sig själv. Detta har starkt bidragit till sociala problem, bland annat våld mot kvinnor, bland indianer (Smith, 2005). Därmed kan jämställdhet bland urfolk innebära något annat än i storsamhället, enligt Kuokkanen (2007).

Sociologen Dave Lewis (1998) har analyserat nordisk välfärd i förhållande till samiska rättigheter. Han drar slutsatsen att majoritetssamhällets ideologi om välfärdsstaten är oförenlig med urfolksrättigheter. Även om nordisk välfärdspolitik har bidragit till välfärd på ett individuellt plan för samerna, har denna politik inte tagit hänsyn till samernas kollektiva välfärd, då man inte har sett samerna som ett folk. Eventuella konsekvenser som detta kan ha för könsstrukturerna är idag oklart (Kuokkanen, 2007).

Svenska jourinsatser

Svenska myndigheter har vidtagit åtgärder för att motverka våld mot kvinnor. På uppdrag av regeringen drivs Kvinnofridslinjen av Nationellt centrum för kvinnofrid och dess kliniska enhet vid Akademiska sjukhuset i Uppsala (Kvinnofridslinjen, 2008). Till Kvinnofridslinjen, som är en nationell stödtelefon, kan den som blivit utsatt för hot och våld ringa. Även

anhöriga och vänner är välkomna att ringa dit. Denna stödtelefon är öppet dygnet runt och samtalet, som inte syns på telefonräkningen, är gratis oavsett var man bor (Kvinnofridslinjen, 2008).

Kvinnojourer finns runt om i landet. De är anslutna till SKR, Svenska Kvinnojourers Riksförbund och/eller ROKS, Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (Kvinnojour, 2008; ROKS, 2008). Med hjälp av dessa jourer kan våldsutsatta kvinnor och deras eventuella barn få hjälp och stöd, per telefon och personligen.

Män mot våld är en nationell förening med ett centralt kansli som har fast anställd personal. I de lokala föreningarna arbetar personer ideellt. De ordnar bl.a. seminarier för att motverka våld (information vid seminarium om Mäns våld mot barn, anordnat av Män mot våld, Folkets hus, Umeå, 2008-12-02) .

I Västerbottens län finns sedan augusti 2008 Centrum mot våld, som drivs av Umeå kommun och Västerbottens läns landsting, och som är ett samarbete mellan en rad myndigheter (Landstingets informationsfunktion, 2008). Förutom de två nämnda ingår även Umeå universitet, Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten och Rättsmedicinalverket i detta samarbete. Detta centrum har tre avdelningar.

Den ena är Kvinnofridsmottagningen, vars målsättning är att våldsutsatta kvinnor, med eller utan barn, ska erbjudas samlade myndighetsinsatser, som är anpassade efter kvinnans respektive barnens behov.

Den andra är Barnhuset. Via socialtjänsten i respektive kommun kommer barnen hit. Målsättningen är att anpassa myndighetsutredningar i samband med att barn misstänks vara utsatta för brott.

Den tredje avdelningen är Mansmottagningen mot våld. Målsättningen med denna är att professionellt arbeta med mäns våld i nära relationer, och med syftet att våldet ska upphöra (Landstingets informationsfunktion, 2008).

GENOMFÖRANDE

Seminarier Dorvu – Därvvo – Därvvuo – Jearsoe – Trygghet, som arrangerades i Sametingets regi och i enlighet med dess Jämställdhetsprogram, inleddes av Sara Larsson, Sametingets

jämställdhetsansvariga politiker, och av Ulla B. Sunna, kanslichef vid Sametinget. Efter påföljande genomgång av relevant forskning och övrig relevant kunskap fick seminariedeltagarna information om Samiska krisnätverket, SSR:s (Svenska Samers Riksförbund) jämställdhetsarbete, samt erfarenheter av arbete vid svensk kvinnojour.

Utifrån syftet med seminariet diskuterades förslag till hur Sametinget kan arbeta för att stödja eventuella behov av samisk kvinnojour. Då det saknas dokumentation om eventuellt våld mot samiska kvinnor, diskuterades hur Sametinget kan arbeta för att förebygga könsrelaterat våld, samt hur man kan arbeta för att stödja samiska kvinnor som eventuellt kan vara utsatta för våld. Med hänsyn till befintlig dokumentation om urfolkskvinnors utsatthet ur ett maktperspektiv och dokumentation om våld mot kvinnor från andra urfolk, samt våld mot kvinnor från övriga befolkningar med ett globalt perspektiv, arbetades det under seminariet fram ett förslag om att undersöka förutsättningarna för en jourtelefon för samiska kvinnor (Eikjok, 2004; Smith, 2005; Kuokkanen, 2006; 2007). En sådan jourtelefon skulle, om den inrättas, bemannas av samiska kvinnor, för att de som ringer ska få prata med en person med adekvat kulturell kompetens. Förslaget från seminariet blev därmed att Sametinget söker medel för att genomföra en förstudie under cirka ett år för att undersöka förutsättningarna för att inrätta en samisk kvinnojour. En sådan skulle kunna visa på eventuella behov av sådan jour. Dvs. eventuella samtal, utan att det skulle behöva framgå vem som ringer eller vad som sägs, skulle i så fall visa på ett behov av en jourtelefon för samiska kvinnor.

FINANSIERING

Medel till en förstudie angående samisk kvinnojour kan t.ex. sökas från Brottsofferfonden. Brottsoffermyndigheten har på uppdrag av Regeringen att fördela medel från denna fond i enlighet med Regeringens handlingsplan för att bekämpa bland annat mäns våld mot kvinnor (Brottsoffermyndigheten, 2008). Under 2009 ska 30 miljoner kr fördelas, och under 2010 kommer 15 miljoner kr att fördelas. Dessa medel ska användas för att öka kunskapen om bland annat våldsutsatta kvinnor, för att därmed kunna arbeta långsiktigt förebyggande i detta avseende. Ansökan om medel som fördelas 2009 ska vara inne senast den 1 april 2009, och beslut fattas i början av september 2009.

Medel kan även sökas från Länsstyrelsen i Västerbottens län. Handläggare i jämställdhetsfrågor vid denna myndighet har per telefon uppgett att man där har sökt medel inför 2009 för att arbeta med projekt som handlar om utsatthet för könsrelaterat våld.

SLUTSATS/FÖRSLAG

Slutsatsen från seminariet Dorvu – Dårvvo – Dårvvuo – Jearsoe – Trygghet är, att föreslå Sametinget att söka medel till en förstudie under ett år för att undersöka förutsättningarna för inrättandet av en samisk jourtelefon för samiska kvinnor.

KÄLLHÄNVISNING

Amft, A (2002). *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*. Kungälv: Grafikerna Livréna.

Brottsoffermyndigheten (2008). www.brottsoffermyndigheten.se, 2008-12-30.

Burman, M (2007). *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor. Om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*. Iustus förlag AB. Västerås: Edita.

Connell, RW (1987). *Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics*. Cambridge: Polity in association with Blackwell.

Eikjok, J (2004). *Gender in Sápmi – Socio-Cultural Transformations and New Challenges. Indigenous Affairs: Indigenous Women 1-2/2004*. International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA), Copenhagen, 2004.

Goffman, E (1990). *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. London: Penguin books Ltd.

Jones, EE, Farina, A, Hastorf, AH, Markus, H, Miller, DT & Scott, RA (Ed.) (1984). *Social stigma. The psychology of marked relationships*. New York: W H Freeman and Company.

Kuokkanen, R (2006). "[Sami Women, Autonomy and Decolonization in the Age of Globalization](#)." Keynote Speech at *Rethinking Nordic Colonialism. A Postcolonial Exhibition Project in Five Acts*. Act 4: Beyond Subject and State? Indigenous Interests in the Age of Globalization. Arctic Center, University of Lapland, Rovaniemi, June 17.

Kuokkanen, R (2007). *Når kulturen blir syndabukk*. Föredrag vid Nordisk Samisk Jämställdhetskonferens "Makt og avmakt i et kjønnsperspektiv", Oslo 2007-04-19—20. www.saminissonforum.org, 2008-12-16.

Kvinnofridslinjen (2008). www.kvinnofridslinjen.se, 2008-12-17.

Kvinnojour (2008). Svenska Kvinnojourers Riksförbund. www.kvinnojour.com, 2008-12-18.

Landstingets informationsfunktion (2008). Centrum mot våld. Myndighetssamarbete för våldsutsatta kvinnor och barn (Informationsbroschyr).

Lewis, D (1998). *Indigenous rights claims in welfare capitalist society: recognition and implementation: the case of the Sami people in Norway, Sweden and Finland*. Rovaniemi: University of Lapland.

Link, BG and Phelan JC (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363-385.

Lundmark, L (2002). *“Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm-“: svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv*. Bjurholm: Norrlands universitetsförlag.

Lundmark, L (2008). *Stulet land: svensk makt på samisk mark*. Falun: Scandbook.

Regeringen (2007). Mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och våld i samkönade relationer. www.manskligarattigheter.gov.se, 2008-12-05.

Regeringen (1971). Rennäringslag, SFS nr: 1971:437, omtryck: SFS 1993:36, ändrad: t.o.m. SFS 2006:802. Jordbruksdepartementet. www.regeringen.se, 2008-12-29.

ROKS (2008). Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige. www.roks.se, 2008-12-18.

Sametinget, Sverige (2004). Jämställdhetsprogram. www.sametinget.se/1327.

Smith, A (2005). *Conquest. Sexual Violence and American Indian Genocide*. Cambridge: South End Press.

Uttjek, M (2006). *Psoriasis care consumption and consequences of having psoriasis in everyday life*. Department of Social Work, and Department of Public Health and Clinical Medicine, Dermatology and Venereology, Umeå University, Sweden. Umeå: Print and Media.